

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ХАКАСИЯ
ДОМ ЛИТЕРАТОРОВ ХАКАСИИ

*Хакасиянын чаагы
писательлери*

Воины-писатели Хакасии

Бурнаков Илья Николаевич (1925–1979)

И.Н. Бурнаков – Асхыс аймаандагы Төө чоғархы аалда төреен. 1942 чылда Асхыстагы военкоматтаң сығара армияа парыбысча. Чаачы чолы Воронежской фронта, Москва алтынча ирткен. Нинч-де хати палығлатхан. Чиит чаачының махачызы наградаларнаң таныхталған: Орден Красной Звезды, медаль

«За отвагу», медаль «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.».

Илбек Чиңіс соонаң «Ленин чолы» газетазар тоғынарға кірче. Түрчедеңаның адынхығырығчылар, өтіг тілліг, өткін сағыстығ, чүрекке чағын пазылған статьялары хоостыра танып, адапчалар. Ол Хакас чирінің аалларынча көп чөріп, чонының чидіглерін төреміл саблап пасча. Ыр-көгнең сабланчатхан Төө чирінең сыххан кізі, хоос сөснең нанчылазып, поэзияның чаа чолларынаңар документальнай повесть пас салған. Ол повестьтің улуғ нимес кизегі мында пирілче.

Ол хорыҕлығ күнде (Чоохтаң үзік)

Узун хыра кизек хазыңнар хыринда тоозылчатхан. Трактор андар читкендөк, хыра нағалынзар сығып, турыбысхан.

– Сатик, син от одыныбыс. Мин амох сүген көр килербін, арса, палых кірген полар.

Кабыр, иргі көнек паза палты тудына, хазың аразынзар кірібіскен. Уғаа табырах, чапчаң тудыстығ кізі ол. Кабыр колхозта иң чахсы трактористтернің пірсі. Ол армияа парар алнындох тракторист полып тоғынчаң.

«Мин ырыстығбын, – сағын салған поэзы алынча Сатик. – Пылтыр чайғыда Чолонаң хада чөрген, көп ниме піліп алған. Пүүл Кабырнаң хада тоғынарға киліс парған. Чолоны бригадир ит салғаннар. Тракторыбыс чи хайдағ алып, күстіг. Ол хара асхыр ла чіли чылтырап турча».

Сатик, хуруғ салаалар чыып алып, табырах от одыныбысхан. Ибіре, тізең, амыр. Ырах ниместе арығ аразынча Төө суғның суулап ахчатханы истілген. Айас тигірде пір пулудычах таа көрінминче. Ибіре турған ағас аразында аймах-пасха хусхацахтар тоозылбас сарыннарын

сарнасчалар. Хайда-да көөк кемнің-де чылларын санап тооспинчатхан.

Сатик постары тоғынған хыразар харах тастапча. Ёс ле күн аразында Тирең холдағы хыраларның көп сабазы парға тартыл партыр. Аны олар, Кабырнаң Сатик, тоғын салғаннар. Мындох хыра нағалында ёс пычахтығ салда ілдірлген «ХТЗ» маркалығ соонда хазалчых теерпектіг трактор турчатхан. Аның моторы ам даа читіре сообаан, хабырғаларынаң ізіг оор пурлапчатхан.

– Түрчеден син дее тракторист поларзың,
– Кабырның чооғын сағысха кирген Сатик, –
машинаның тоғынчатхан оңдайын пілчезің,
үгредииң пар. Хай пірее туста пос алынча
тракторны тоғындыр чөрчезің.

Сатик сүрткіліг сүбүрекнең тракторны прай саринаң арығлабысхан. Аның соонда ол салда тістеріне чахталған хара палғасты чызыбысхан. Наа тартылған хырада тааннар паза харғалар нимістенгеннер. Хыраның чирі маңат, хара палғастығ.

– Көр, хайдағ чоон хооралар, – Кабыр күлімзіребинең көнектернең көк отсар палыхтар сал турған, – хайа тас алғайың.

– Алғай таханда, – нандырған Сатик, – суғ хайнирға чит парир. Көгемзік хызыл чалаалығ хоораларны табырах арах арығлабызааң.

– Сизіктіг оолзың, Сатик, – чоохтаан Кабыр, – піди хылынзаң, мүн сығар. Пістің чирдегі осхас хоораларны паза көр таппассың. Мин Ыраххы Востокта, Приморьеде армияда служить полғам. Уғаа палыхтығ чирлер. Хайдағ ла палых чоғыл анда: талай даа, суғ даа палығы көп, че пісти осхас татхынның хооралар пір дее чоғыл. Чирісуубыс чи хайдағ өкерсіністіг. Ондай полза, мин аны ипти ле хучахтап аларчыхпын.

Іди чоохтанминаң, Кабыр холларын чайа тудыбысхан. Аның сол холында чоон хоора, оң холында, тізең, палых хастырығы пол парған пычағы. Сатик аның холлары хоостыра Төө суғның хыри-пазы көрінмес ойымзар көрче: пөзік тасхыллар пазындағы чыл ибіре хайылбинчатхан харлар көгемзік ыс аразында сала ла ағарысчалар. Андартын пастапча поэзияның узах чолын ағыр Төө. Анда чайлапча колхоз, совхоз малы, анда аңчылар паза мөöttіг аар тутчаңнар чуртапчалар. Суғ индіре, тізең, иледе ааллар көрінгепчелер. Тирең холдаң на тоғырхы арығ аразында тулғор

пiлдiрче. Ана анда Карпаның теербенi. Суғ озаринда, тiзең, пазох улуғ нимес аал кiрiнче. Теербен сағам колхозти. Мының алнында ол теербеннiң ээзи саарсых холлығ Карпа теен орыс кiзи полтыр. Аннаң пеер Карпаның теербенi тiп ат сиип партыр ағаа.

– Че, Сатик, палых мiнiн оортап алааң,– Кабырның iнi ағаа кинетiн истiлген чiли пiлдiр парған, – тiрчеден Алат апсах суғ, керосин тартынминаң чиде салар. Андада отха сiстенiп одырарға маң чох полар. Iкi кiннең Тирең холдағы хыраларны тоос саларбыс. Аның соонда аал алтындағы улуғ хыразар кiзiп аларбыс.

– Аалзартын пiссер кем-де чалаң ойладып одыр, – Кабырға чоохтаан Сатик, – ноға-да тың манзырапча ба хайдағ.

– Пу iзiг кiнде адына айабин ойлатчатхан ноо айна полчаң, – хылыхха албин турған Кабыр.

Чалаң аттығ кiзи маңзырапчатханы iле пiлдiрген. Аның соонда тозын на турхалча. Ол кiнi пуларның тракторы турған орынзар ойлатхан. Албанахты олар ырахтынох танып салғаннар. Ол хуруғ ла суулах оол.

– Чаа... Чаа улыбыстыр! Сiрернi, Кабыр, кнес Асат Политович сағамох аал Совединзер

килзін тіпче, – Албанах, адынаң даа түспин, суулап турған.

– Тохта, Албанах, түс адыңнаң, – амыратхан аны Кабыр, – хайди ундар үрүкчезің. Хайдағ чаа? Оңарылдыра чоохтап пирдек.

– Герман фашисттері піске, СССР-ға, чаанаң кірібістірлер, – тынастап ала суулабысхан Албанах, – у-у, фашисттер тың чабаллар. Піске школада үгретчі чоохтаан. Аал Соведі хыринда кізілер көп чыылыс парғаннар. Кізілер апарарға районнаң килген автомашина андох.

Чооғы аразында Албанах наа ла хайнатхан хоораны тайнабызарға маңнан турған. Хабарын хатабох искірібізіп, Албанах пазох тораадына алтаныбысхан.

– Че мин от тоғынчатхан бригадазар ойлатчам, – Албанах ағас аразындағы чолда чіт чөрібіскен, ат табаннары ла тазылаза халғаннар.

Албанах ойладыбысханда, Кабыр сым на одырыбысхан. Аның күрең харахтары пір ле орынзар – көйчеткен отсар ла көргеннер. Ол Хызыл Армиядаң айланғаннаң пеер чарым чыл артиинаң на ирткен полған. Амды чи, хайдағ сағыс аның чүреен хайнатча? Ол ам даа хоных хонғалах. Сатик ідөк, хахап парып, сым улыбысхан.

– Фашисттер. Чаа, истіпчезің ме, Сатик? Хаарғаннар, тоспас адайлар. Оларның үчүн прай чуртас тискер айлан парар. Че, көр көрербіс. Ыырчыны хатығ сабарға кирек. Ада чирібіс типсетпеспіс.

Анаң Кабыр тракторынзар пастырған. Прай клүстерні ипти салып, ол улуғ нимес тимір харачағасты пиктеп салған.

– Сатик, – клүсті туда пирген Кабыр, – амды тракторнаң син тоғынарзың. Киртінчем, ізенчем сағаа. Синнеңер бригадирге чоохтап парам. Че, амды аалзар, Чул пилтірінзер.

Аал Соведі хыринда чон толдыра чыылыс партыр. Андох райондағы военкоматтаң килген автомашина паза көлігліг хаңаалар турғлааннар. Сиден хастада изерліг аттар палғал парған полғаннар. Кізілер, тізең, пеер килчеен не килчеткеннер. Аал Соведі туразының азых көзенектері өтіре кнес телефон пастыра тың чоохтасчатханы истілген. Анда даа кізілер илееде пілдіргеннер. Тураның пөзік кірлезінзер кнес сых килген.

– Арғыстар, – чонзар айланған аал Соведінің кнезі Асат Политович. Аның хыринда райондағы военкоматтаң килген капитан турған. – Пістің

амыр чуртазыбысты фашист азымахчылары сайбабыстылар. Олар пістің Чир-суубыстан тоғыр, парчан СССР чоннарынаң тоғыр ханның чаа пастабыстылар. Сірер радио искең поларзар. Коммунисттер партиязы паза Совет үлгүзі полған на кізіні Чир-суубыс үчүн турызарға хығырчалар. Ыырчыны унада сабар үчүн, парчан совет чоннары тыннарын айабин күрезерге тимделер. Пістің часкалығ хониибысты көп империалисттер сайбирға харасханнар. Япон самурайлары, ах финнер паза даа пасха азымахчылар СССР-ға чапсын көргеннер, че пістің Хызыл Армияа унада саптырғаннар. Ідөк пістің Хызыл Армия фашист Германиязын чиңер.

Асат Петрович, түрче амырап, чыылған чонзар көрген. Аның хыралыбысхан састары ниик танға аар-пеер сабыл турғаннар. Тооза чон андар көрген.

– Харындастарым паза туңмаларым. Армияа, ханның чааға парчатхан ооллар! Ыырчыны хатығ сабыңар, пістің Совет чирінең сығара сүріңер, – Асат Политович оң холын чоғар көдірібіскен, – піс мында тіспен істеніснең сірерге полызарбыс. Піс сын кирек үчүн чаалазарбыс, піс ыырчыны чиңербіс!

Сөс алча военкомат тоғынчызы капитан Гончаренко арғыс.

– Арғыстар, – ағырин пастаан чооғын капитан, – уғаа хатығ чаа пасталыбысты. Гитлер фашисттері, чааласпасха иділген договорны талап, пістің СССР-ға, оғырлар чіли, харанға улуғ чаанаң кірібіскеннер. Олар, пістің кидеркі границаларыбыста чахсы тирігліг көп дивизиялар чыып алып, алтынзархы Баренцово талайдаң Хара талайға теере чаа пастабыстылар. Ыырчы пістің Совет чирінзер кірібісті. Пістің Хызыл Армия фашисттерге хатығ сабыстар пирче. Түрчеденәоларны сығарасүрербіс. Сірернің аалдаң иледе арғыстар Хасанда, Халхин көлде паза Финляндияда чааласханнар. Олар, махачыларын көзідіп, медальларнаң сыйыхтатханнар. Амды олар немец фашисттерінең чаалазарға парчалар. Оларға чон ізенче. Ыырчы унада саптырар, чиңіс пістің полар!

Сатик көп чон аразында Кабырны чадап ла көр тапхан. Ол іңезінең ноо-да ниме чоохтасчатхан. Кабыр ибде поларға маңнанған осхас: ол арығ кип-азах кис салтыр. Олардаң ырах нимес аның нанчызы Иван Юшков турчатхан. Олар Хызыл Армияа хада чөргеннер. Ёр ниместе

Иванның тойын иткеннер. Амды, тізең, аның наа хонған ипчізі уғаа мөңіс турған.

– Сағыңар пісті чиңіснең, – холын пулғап ала, Панпил чоохтанчатхан, – піс Чирі-суубыс үчүн тыннарыбыс айабин чаалазарбыс. Сірер мында күстеніп тоғыныңар, піске полызыңар. Паза тоғасханча, анымчоhtar, чир-суғчыларым.

Чыылығ тоозылғанда, чон пір саңай ла машина хыринзар іділе түскен. Чаачылар, іце-пабаларынаң, туңмаларынаң, ипчілерінең, палаларынаң анымчохтазып, автомашина одырғлааннар.

– Че, Сатик, анымчоx, – Кабыр анны кинетін хуцахтабысхан, – бригадирнең чоохтасхам. Пу чағызын тракторда тоғынарзың. Маринаны көрзең, чолабит сөлирзің.

Түрчедең машина тибіребіскен. Чааға парчатхан ооллар холларын пулғап одырғаннар. Улуғ тозын көдіріліп, кізілер сала ла көрінгеннер. Чибіргіче оол постарының үлүстеріне удур чол сығыбысханнар.